

ПОНЯТТЯ ЦІННОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО- ПСИХОЛОГІЧНОМУ Й ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Стаття присвячена огляду основних підходів до тлумачення поняття цінності у соціально-гуманітарних науках, таких як філософія, психологія й лінгвістика. Визначено диференційні риси між цим поняттям і суміжною категорією оцінки. Виявлено сутність цінності, що полягає у значущості об'єкта для суб'єкта і виокремлено основні компоненти оцінки як умови для формування цінності. Встановлено, що реалізації ціннісного аспекту у мові сприяє наявність оцінного компоненту у структурі значення мовних одиниць і запропоновано розглядати паремії у якості мовних одиниць з найвищим оцінним змістом.

Ключові слова: оцінка; цінність; оцінне значення.

Визначенню поняття «цінність» приділялося достатньо уваги у науковому дискурсі. Дослідженнями у цій галузі займалися як філософи й психологи, так і лінгвісти, зокрема М. Ф. Алефіренко, Г. Ф. Гібатова, І. А. Стернін, Г. В. Токарев. Однак відсутність однозначної дефініції, а також існування численних концепцій розуміння цінності свідчить про наявність невирішених питань як в теорії цінностей, так і в інших соціальних науках, таких як лінгвістика і пареміологія. Зокрема, дихотомія об'єктивного і суб'єктивного, відносного й абсолютного у дослідженнях з філософської теорії цінностей підтверджує складний характер питання про сутність цінності й обумовлює необхідність пошуків у цій сфері. *Метою* статті є аналіз поняття цінності з позицій філософії, психології й лінгвістики, зокрема лінгвокультурології, а також виявлення його особливостей у порівнянні з суміжним поняттям, таким як оцінка.

Сприймаючи світ, людина порівнює різні явища і робить власні висновки про те, що для неї має важливе значення в житті, а що ні. У такий спосіб формується **оцінка** зовнішнього середовища, яка відображає ціннісний аспект взаємодії дійсності та людини. Оцінка складається з таких компонентів: *суб'єкт* оцінки (особа, соціум), з точки зору якого дається оцінка, *об'єкт* оцінки (предмет, подія, стан справ), до якого належить оцінка, а також *оціночний предикат* (оціночне ставлення), що характеризується специфічними ознаками ставлення суб'єкта до об'єкта оцінки (емотивність, емоціональність, раціональність) [17, с. 461]. Лінгвокультуролог Г. В. Токарев додає до цього списку елементів *саму оцінку*, яка може бути абсолютною або порівняльною (*добре – байдуже – погано, краще – рівноцінно – гірше*), а також *підставу оцінки* (культурну установку або стереотип) [15, с. 62].

Акт оцінювання є завжди актом інтерпретації подій, речей і власних переживань крізь призму опозицій приємного й неприємного, поганого й хорошого, значного й незначного, достойного й недостойного тощо [8, с. 238]. Т. М. Гайдукова

розглядає оцінку як «один з видів модальності, яка накладається на дескриптивний зміст мовного виразу» [5, с. 128]. Дескриптивний аспект пов'язаний, насамперед, з об'єктом оцінки, який містить як суб'єктивні, так і об'єктивні ознаки. Інакше кажучи, в об'єкті оцінки поєднуються, з одного боку, його власні властивості й характерні риси і, з іншого боку, позитивне чи негативне ставлення до них суб'єкта. У такий спосіб оцінка становить передумову формування **цінності**.

Оцінне ставлення людини до світу вивчає така галузь *філософського пізнання*, як *аксіологія*, або теорія цінностей. Поняття цінностей розкриває особливий аспект сприйняття людиною світу, дозволяє краще зрозуміти специфіку людської діяльності, суспільства, культури [3, с. 365]. Спроби з'ясувати сутність цінності помітні ще в античні часи, проте чіткого розуміння змісту цінності досі немає. Вперше визначення цінності дав І. Кант, який розумів її як вимоги, що спрямовані до волі; цілі, які стоять перед людиною; значущість тих чи інших факторів для особистості [13]. Тобто цінність – це не сам предмет, явище, феномен, а його значущість для особистості; вона виступає як орієнтир, певний ідеал, що скеровує поведінку людини.

Філософський словник соціальних термінів визначає цінність як «духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та інше, і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського вчинку. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить *значущість*. Цінність включає життєзначущі предмети, природні утворення й продукти людської діяльності» [16, с. 651]. Проте значимість, згідно з О. А. Мітрошенковим, визначається не властивостями предмета самого по собі, а тим, як він використовується у житті людини, його участю у повсякденній діяльності [3, с. 366]. Цінності завжди мають позитивний характер, оскільки їх значущість оцінюється як здатність давати користь суспільству. Крім того, О. А. Мітрошенков зазначає, що цінності пов'язані з потребами, тому що

відображають цілі людини, спрямованість її діяльності. Потреба розуміється дослідником як «необхідність мати предмети чи умови зовнішнього середовища або внутрішнього стану» [3, с. 369]. Вона спонукає людину до створення необхідних умов. Однак міра цінності предмета не залежить від його здатності задовольняти життєву потребу, а визначається тим, наскільки предмет відповідає мірі *значущості* його у суспільстві. Ці виміри здійснюються на основі певних абсолютних критеріїв, таких як *істина, добро, краса*, а також *свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість* тощо [16, с. 651]. Так, наприклад, потреба у позитивній взаємодії з іншими людьми, потреба бути зрозумілим спільноті слугує передумовою формування такої цінності, як доброта. Однак доброта визнається цінністю не тому, що здатна задовольнити потребу в ефективній соціальній взаємодії, а тому, що є значущою для досягнення вищої мети – суспільного добробуту.

Загалом, у філософії існує багато підходів до інтерпретації цінності, проте основними з них є суб'єктивістський (Гоббс, Спіноза, Лейбніц, філософи-утилітаристи, Майнонг, Перрі, логічні позитивісти – Рассел, Айер, Стівенсон) та об'єктивістський (започаткував Платон) [див. 17, с. 707]. У *суб'єктивістському підході* цінністю вважають лише те, що суб'єкт цінує, чому надає значення, а її джерелом визнають бажання і задоволення, інтереси і почуття [7, с. 332; 17, с. 707]. Згідно з таким розумінням кожна людина має індивідуальні цінності, які розкривають її власне ставлення до світу. Прихильники *об'єктивістського підходу*, навпаки, вважають, що цінності не залежать від особистості, а їх джерелом визнають Бога, природу, культурно-історичні умови. Німецький філософ М. Шеллер доводив, що саме Бог надав певну шкалу цінностей, а людині потрібно лише адекватно пізнати та дотримуватися її [11, с. 332–333].

У *психології* цінність розглядається як значущість явищ дійсності, їх відповідність основним потребам суспільства й індивіда, окремих соціальних груп [9, с. 560]. Серед інших визначень цінності у цій сфері можна навести наступні: Н. Ф. Добринін називає їх «значимістю»; О. І. Божович «життєвою позицією»; А. Н. Леонтьєв «значенням» й «особистісним смислом»; В. Н. М'ясищев «психологічними відношеннями». Таким чином, «в цілому в психології цінність визначається як стійке переконання у тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування кращі з особистої або соціальної точки зору, ніж протилежний або зворотній їм спосіб поведінки, або кінцева мета існування» [6, с. 128]. Дослідниками також підкреслюється двокомпонентність цінності: «вона є одночасно як мотиваційним, так і когнітивним утворенням: цінності детермінують процес пізнання людиною соціального світу і в той же час здійснюють регуляцію поведінки людини в соціальному середовищі. Вони задають найважливіші смисли людської діяльності і в цій якості мають як універсальну (психологічну), так і культурно-специфічну природу» [10, с. 26].

Зв'язок цінностей з поведінкою особистості простежується й у дослідженнях американських психологів Мілтона Рокіча й Шалом Шварца (Shalom H. Schwarz). Перший дослідник розумів цінність як

стійку віру в те, що певний спосіб поведінки, або кінцеві цілі існування, особистісно чи соціально важливіші за інші. Систему цінностей М. Рокіч визначав як «стійку організацію вірувань щодо кращих способів поведінки» [12, с. 334–345]. У свою чергу Ш. Шварц писав: «Я визначаю цінності як усвідомлення бажаного, яке обумовлює те, як соціальні актори (наприклад, лідери організацій, високопоставлені чиновники, індивіди) обирають дії, оцінюють людей і події і пояснюють свої дії й оцінки. З такої точки зору цінності є транс-ситуативними критеріями або цілями (наприклад, *безпека, гедонізм*), упорядкованими за значущістю у якості керівних принципів життя» [18, с. 24–25]. Як бачимо, цінності відіграють провідну роль у процесі формування цілей, оскільки впливають на поведінку особистості, здійснюють спонукально-орієнтаційну функцію. Однак, як зазначає І. Держко, «спрямовуючи, вони ніколи не визначають поведінку людини, а мають на увазі її вільний ціннісний вибір. Вони зовсім не гарантують її від помилок і навіть антиціннісного поводження» [8, с. 237]. Оскільки кожна людина має власну систему цінностей, яка, все ж таки, формується на основі суспільних цінностей, то існує факт обрання до власної системи найбільш привабливих компонентів. Із суспільних цінностей людина виокремлює ті, які відповідають її меті, характеру, уподобанням. Антиціннісна поведінка можлива за умови помилкової оцінки, слідування анти-соціальному ідеалу.

Оскільки культура є сукупністю цінностей, а мова – засобом вербалізації культури, то інтерес лінгвістів до аксіологічного аспекту мови є обумовленим. *Лінгвістичні визначення* поняття цінності не набагато відрізняються від філософсько-психологічних. Так, І. А. Стернін визначає цінності як «соціальні, соціально-психологічні ідеї й погляди, що розділяються народом і наслідуються кожним новим поколінням. Цінності – це те, що ніби апіорі оцінюється етнічним колективом як дещо таке, що є «добрим» і «правильним», слугує взірцем для наслідування й виховання» [14, с. 108]. С. М. Виноградов розглядає цінність як «ідеальне утворення, що являє собою важливість (значимість, значущість) предметів і явищ реальної дійсності для суспільства й індивіда і виражається у різноманітних проявах діяльності людей» [4, с. 93]. Таким чином, сутність цінності також зводиться до значущості об'єкта або явища, його «ідеалістичності» й здатності до успадкування.

Для лінгвістів, насамперед, важливою є мовна репрезентація цінностей, тому слід глибше розглянути процес, завдяки якому культурна інформація зберігається у мові. Погоджуючись з Тер-Мінасовою, Г. Ф. Гібатова зазначає, що мова як феномен культури фіксує і відображає у певний *опосередкований* спосіб як систему цінностей, настрої, оцінки, що існують на даний момент у певному соціумі, так і цінності, що є вічними для певної культури. Дослідниця наголошує, що оцінне значення можуть отримувати вирази на всіх рівнях мови: починаючи з морфологічного й завершуючи текстом [6, с. 129–131]. Проте М. Ф. Алефіренко зазначає, що *вербалізація оцінки й цінності* найбільш явно пов'язана з такими мовними явищами, як семантика, мовні й мовленнєві засоби вираження

значення, парадигматичні відношення, що обумовлюються закономірностями варіювання і вибору номінативних одиниць (семантико-стилістична синонімія, варіантність лексичних і фразеологічних одиниць тощо) [1, с. 74]. Що стосується одиниць мови з найвищим оцінним змістом, то до них, насамперед, зараховуються фразеологічні й пареміологічні мовні утворення. Зокрема, М. Ф. Алефіренко наголошує на особливому статусі паремій: «паремії...не просто виражають умовивід стосовно будь-якого стану речей, схарактеризованого у контексті, – вони інтегруються в контекст у якості вторинного міні-тексту. При цьому паремії виступають у ролі своєрідної алюзії (посилання, апеляції) до цілого фонду життєвої мудрості (пареміологічному фонду мови). Багато паремій характеризують базові цінності національної культури, поєднуючи їх у межах лаконічного тексту, і пояснюють сутність одного явища за рахунок співставлення з іншим» [2, с. 311–312].

На наш погляд, найбільш потужним засобом вираження оцінних значень є семантичний рівень, оскільки він допускає можливість існування великого об'єму інформації у порівняно малій мовній одиниці. Розглядаючи репрезентацію культурної інформації на семантичному рівні, Г. В. Токарев разом з *денотативним, сигніфікативним, образним і інтенсивним* компонентами значення виокремлює ще й *оцінний* компонент, який виражається шляхом приписування об'єкту позитивних чи негативних якостей [15, с. 58–61].

Як бачимо, семантика мовних одиниць фіксує не лише предметно-образний аспекти предмету або явища дійсності, а й обов'язково елемент оцінної модальності. Остання, у свою чергу, може бути або позити-

вна, або нейтральна, або негативна. Проте оцінний елемент завжди присутній у семантиці лексичних і фразеологічних одиниць.

Отже, поняття оцінки й цінності взаємопов'язані, але нетотожні. По-перше, оцінку можна визначити як судження про цінність, тобто як умовивід про те, чи володіє об'єкт оцінки значущістю для суспільства або окремої особи. По-друге, саме судження про наявність або відсутність позитивних рис об'єкта є необхідною передумовою формування цінності. Таким чином, оцінка передєє цінності. Крім того, оцінка може містити як акт схвалення, так і акт осуду. Однак цінністю визнається лише те, що сприймається спільнотою як корисне і відповідає певному морально-естетичному ідеалу.

Серед нелінгвістичних наук розумінню цінності приділяли увагу, насамперед, філософія й психологія. Погляди представників обох дисциплін характеризуються спільністю щодо зв'язку цінності з потребами особистості, хоча для психологів важливим залишається біхевіористичний аспект цінностей, а для філософів – морально-естетичний. Лінгвістична концепція цінності синтезувала головні досягнення попередніх наук у визначенні поняття цінність, проте зосередила головну увагу на оцінному значенні, що виражається у мові на всіх рівнях, зокрема лексичному.

Перспективи подальшого дослідження передбачають аналіз оцінного компоненту семантики англійських, німецьких, українських і російських паремій з компонентами назв природних стихій, а також виокремлення базових цінностей слов'янської та західноєвропейської культур, що актуалізуються у контексті досліджуваних прислів'їв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие]. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 283 с.
2. Алефіренко Н. Ф. Фразеология и паремология : [учебное пособие] / Николай Фёдорович Алефіренко, Наталия Николаевна Семеновна. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
3. Бучило Н. Ф. Философия : [учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений] / Н. Ф. Бучило, А. Н. Чумаков. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 447 с.
4. Виноградов С. Н. К лингвистическому пониманию ценности // Русская словесность в контексте мировой культуры: Материалы Междунар. науч. конф. РОПРЯЛ. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородского ун-та, 2007. – С. 93–97.
5. Гайдукова Т. М. Аксиологический аспект цветообозначений человека и частей его тела / Тамара Михайловна Гайдукова // Вестник Чувашского университета. – 2007. – № 4. – С. 128–132.
6. Гибатова Г. Ф. Аксиология в языке / Гульнара Франгилевна Гибатова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – № 2(121). – С. 127–132
7. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних орієнтирів етнічної спільності / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 66–73.
8. Держко І. Метафізичні функції цінностей в парадигмі соціокультурного життя / І. Держко // Гілея. – 2014. – Вип. 88 (№ 9). – С. 237–241
9. Еникеев М. И. Энциклопедия. Общая и социальная психология / Еникеев Марат Исхакович. – М. : «Издательство ПРИОР», 2002. – 560 с.
10. Лебедева Н. М. Ценностно-мотивационная структура личности в русской культуре // Психологический журнал. – 2001. – № 3. – С. 26–36
11. Причепій Є. М. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. – К. : Академвидав, 2006. – 592 с.
12. Романюк Л. В. З історії дослідження цінностей: аналіз цінностей особистості / Л. В. Романюк // Проблеми сучасної психології. – 2011. Випуск 13. – С. 333–344.
13. Социальная философия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.socfil.narod.ru/glava_9.htm.
14. Стернин И. А. Коммуникативное поведение в составе национальной культуры // Этнокультурная специфика языкового сознания. М., 1996. С. 97–112.
15. Токарев Г. В. Лингвокультурология: учебное пособие / Григорий Валериевич Токарев. – Тула : Изд-во Тульского пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2009. – 135 с.

16. Філософський словник соціальних термінів. Видання 3, доповнене / [за заг. ред. В. П. Андрущенка]. – Х. : «Р. П. Ф.», 2005. – 672 с.
17. Філософський енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. І. Шинкарука]. – Київ : Абрис, 2002. – 744 с.
18. Shalom H. Schwarz. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work // Applied Psychology: an International Review, 1999, Vol. 48, Issue 1, p. 24–25

Я. О. Саламатина,

Черноморський державний університет імені Петра Могили, с. Николаев, Україна

ПОНЯТИЕ ЦЕННОСТИ В ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

Статья посвящена обзору основных подходов к истолкованию понятия ценности в социально-гуманитарных науках, таких как философия, психология и лингвистика. Выделены отличительные черты между этим понятием и смежной категорией оценки. Выявлено сущность ценности, которая заключается в значимости объекта для субъекта и выделены основные компоненты оценки как условия формирования ценности. Установлено, что реализации ценностного аспекта в языке способствует наличие оценочного компонента в структуре значения языковых единиц и предложено рассматривать поговорки в качестве языковых единиц с наивысшим оценочным содержанием.

Ключевые слова: оценка; ценность; оценочное значение.

Ya. Salamatina,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

THE NOTION OF VALUE IN PHILOSOPHIC-PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC ASPECTS

The article is devoted to the review of main approaches to the definition of value in humanities and social studies, such as philosophy, psychology and linguistics. The research singles out characteristic features of value that distinguish it from the related notion of evaluation. The article explains the essence of value which lies in importance of an object for a subject and marks out main components of evaluation which is perceived as the basis for value formation. It is stated in the article that that the realization of the value aspect of culture in language is possible due to the evaluative component, which exists in the structure of the meaning of lexical units, and it is suggested to view proverbs as lexical units with the most evaluative meaning.

Keywords: evaluation; value; evaluative meaning.